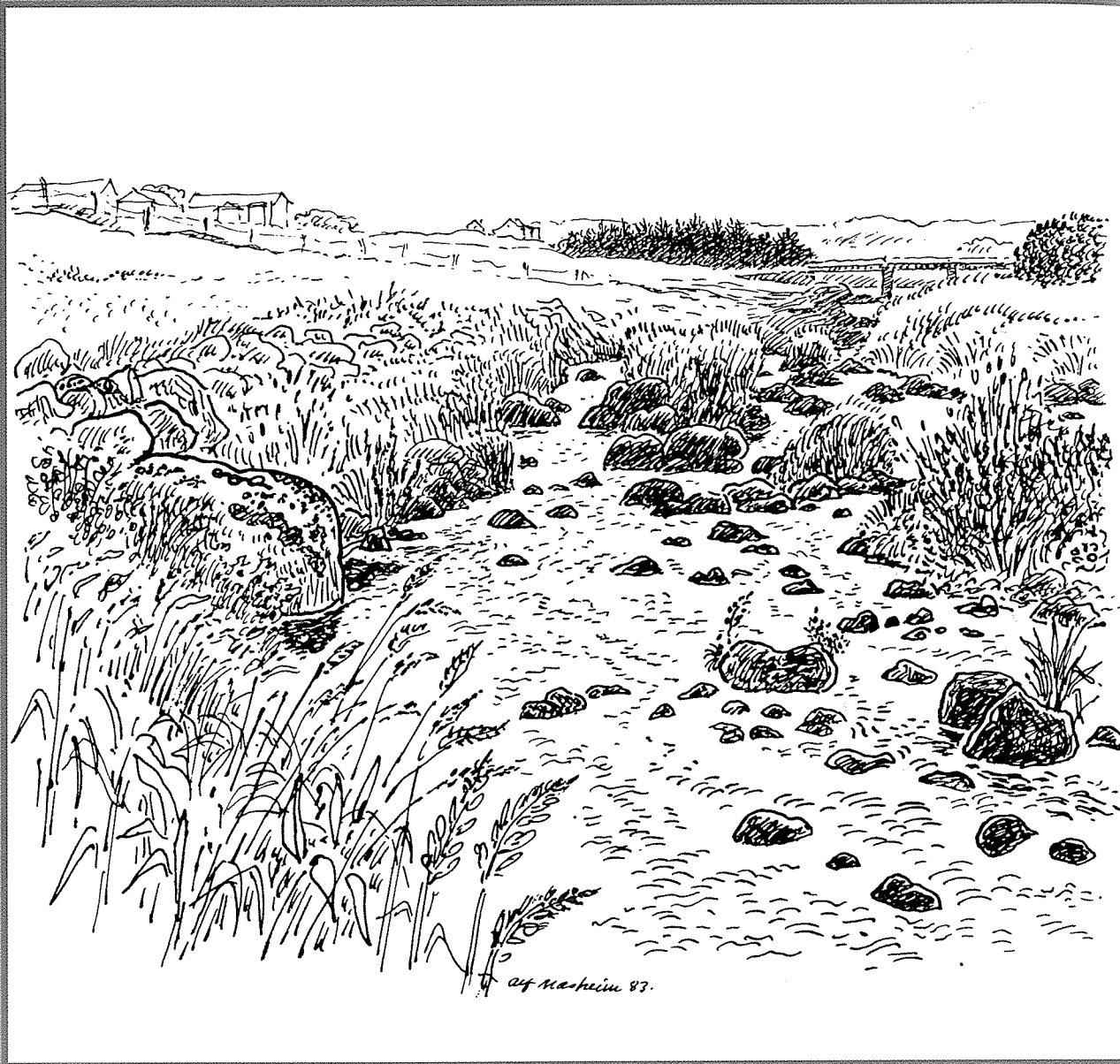


Jærske seiemåtar og ordtak,
samla av Lars Tjøtta og presenterte av Alfred Hauge



Fra Haugland
Teikning av Alf Næsheim, 1983.

For nokre år sidan hadde Jakob Aano ein serie med jærske fyndord i Stavanger Aftenblad si jærspalte. Mange lesarar sette stor pris på denne serien, og Jærmuseet fekk tips om at dette var stoff som museet burde gi ut. Aano kom over samlinga med jærske ord og uttrykk då han gjekk gjennom ein del arkivmateriale etter Alfred Hauge. Truleg var desse fyndorda samla inn av Lars Albretson Tjøtta, også kalla "Flinta-Lars". Han var bror til Alfred Hauge si mormor, og Hauge hadde tidlegare gitt ut eit par bøker med jærske tradisjonsmateriale som Lars Tjøtta hadde samla inn.

Fyndorda er samla inn og nedskrivne for lang tid sidan, og i dag har nok mange av dei gått ut av talemålet. Ikkje alle uttrykka er heller like forståelege for oss i dag. Museet er difor glad for at Audun Øyri (innfødd jærbu og m.a. kjend for medisinsk ordbok) har hjelpt oss med ein del forklaringar. Elles har me hatt god nytte av Tobias Skretting si bok. "Jæren syng i marg og minne."

Innleiing: Alfred Hauge og det gamle Jæren

Ein av dei mange artiklane journalisten Alfred Hauge skreiv for Stavanger Aftenblad, fekk overskrifta 'Dei gamle' (St.A.1974). Her heiter det m.a.:

"Eg tenkjer på vårt eige århundre, frå klokkene kima inn år 1900, til dei skal kima inn år 2000 om ikkje så svært lenge så sant verda står... Kva har det ikkje romma, av krig og fred, av framsteg og forfall, av vondt og godt, av ære og skam, av kunnskap og fåkunne?

Mitt århundre. Eg ville ynskja at eg kunne bli ein i den lange rada av gamle som bar ein tradisjon og gav den i arv til eit nytt århundre og dei som då skal leva, ei nistekorg på vegen inn i ei framtid då det blir trong for næring til kropp og sjel – heretter som hittil."

Så var det berre naturleg, at den samling artiklar og annan sakprosa av Alfred Hauge som eg fekk høve til å gi ut i 1995 (Gyldendal Norsk Forlag) lånte tittelen

frå forfattaren sjølv: 'Nistekorg for eit nytt århundre'. Men denne 'nistekorga' var endå fullare, og rikare og meir variert enn eg ante då eg byrja på dette arbeidet. Blant alle dei etterlatne papira i Alfred Hauge sitt utruleg rike arkiv-materiale, var det og ei uhorveleg mengd (kopi av) brev. Han var verkeleg ein brevskrivar av den gamle skolen. Det visste eg elles av eiga røynsle: Vi hadde korrespondert – med visse avbrekk – gjennom heile livet. – Og no slo det meg: Det er ikkje mange som skriv brev på denne måten lenger, i vår e-mail-tidsalder. Så her ligg i sanning ein menneskeleg og litterær kulturskatt av dimensjonar: Ein brevlitteratur som gjer Alfred Hauges 'nistekorg' enno fullare, til fritt å kunna forsyna seg av for menneske som treng åndeleg næring inn i eit nytt årtusen. – Og etter fleire års arbeid, med etterlysing i pressa etter brev, leiting i skrivestova hans heime og i offentlege samlingar, sortering og utveljing, kunne eg så, nett til tusenårsskiftet, i novem-

ber år 2000, presentera brevsamlinga 'Helsing Alfred', eit utval på 209 brev av fleirfoldige tusen, over ein femtiårsbolc frå 1935 til 1986. Det er blitt ein fengslande samtidskommentar, ført spontant i pennen av ein rik kunstnarpersonlegdom og eit særmerkt kristenmenneske i vokster og modning, gjennom djupe kriser til avklåring og visdomsfullt utsyn over livet, like inn i Det Evige.

Under arbeidet med dette utvalet måtte eg arbeida meg igjennom det arkivmaterialet som elles fanst etter den umåteleg produktive diktaren og journalisten. Der fann eg også ei samling med fyndord og gamle seiemåtar, - på levande jærdialekt, og med korte forklaringar på gammalt riksmål. Og alt var nedskrive med Huges vakre og sterke handskrift. Fire kladdeblokker fulle! Kva i all verda var dette? Sysla Alfred Hauge med innsamling av folkeminne også? - Kvar hadde han fått desse fyndorda frå, eller koss han hadde tenkt å bruka dei? Ingen i hans familie eller nærmiljø kunne gi meg noka forklaring på denne gåta.

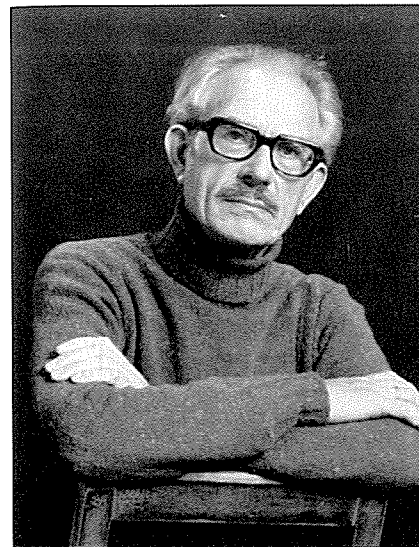
Men så kom eg til å tenkja på at dei siste større arbeida Hauge fekk frå hand, nettopp hadde med tradisjonsstoff og folkeminne å gjera. Eg tenkjer på dei to bøkene om 'Flinta-Lars', den legendariske jærbuen Lars A. Tjøtta, som levde frå 1864 til 1914. Eg fekk jamvel høve til å hjelpa Alfred med å lesa korrektur på den andre av desse bøkene, 'Gamle Jæren'. - Han var glad han hadde krefter til å få manuskriptet ferdig til prenting. Boka kom ut like før han døydde, 31 oktober 1986. - I ei takkehelsing til meg skreiv kona hans, Kirsten, m.a.: "Takk for alt du fekk bety for Alfred og for oss begge gjennom mange år. - Denne boka rakk ikkje Alfred å gi deg. Dei sende første eksemplaret

med ilbud til sjukehuset, men eg trur ikkje han oppfatta det. Det var ein av dei siste dagane. - " Begge bøkene kom på Universitetsforlaget, og fekk mykje god omtale.

Bøkene har samletittelen 'Det gamle Jæren i tradisjon og folkeminne'. No tok eg fram innleiinga til den første av dei to bøkene: Her teiknar forfattern ei "portrettskisse av Lars A. Tjøtta, til vanleg kalla Flinta-Lars". Og han byrjar slik:

"Eg har merkelege ting å fortelja om ein merkeleg mann. Han heitte Lars Albretson Tjøtta og var bror til mormor mi". - Tilnamnet Flinta-Lars "hadde han fått etter all den flint han fann og samla kring på Jæren. I det heile: han var ein samlar." - I same innleiinga fortel Hauge at han m.a. kom over to handskrivne bøker etter Lars A. Tjøtta. Den eine var 'Slægtserindringer'. Og, skriv Hauge, "I den andre fanst ei samling av ordtak og seiemåtar frå Jæren, mange hundre i alt." -

Desse må det vera Alfred Hauge har skrive av og nummerert så systematisk! Han har nok hatt i tankar å gjera noko med dette forvitnelege materiale. Ja, det ser ut til at han hadde rekna med å få plass til det i den andre boka om Lars A. Tjøtta, nemleg 'Gamle Jæren'. I introduksjonsteksten på smussomslaget til det første bandet, nemleg 'Flinta-Lars', heiter det at Alfred Hauge har i emning eit band til om 'det gamle Jæren', og det skulle m.a. også romma "ei lang rad jærsk ordtak og seiemåtar". Men desse kom ikkje med i andre bandet, slik det var varsla. Og det var synd. For dette stoffet er også vel verdt å koma på trykk. Dette vart til overmål klart då eg fekk høve til å publisera nokre få av desse fyndorda på Jær-sida i Stavanger Aftenblad ut over vinteren 1998-99: Då fekk eg fleire tilbakemeldingar, også med oppmoding om å få gitt dei ut samla. Derfor



Alfred Hauge.
Privat foto.

er det ei glede å få presentera dette sjeldne tradisjonsstoffet i årboka til Jærmuseet, - også i takksam påminning om den jærsk tradisjonsbæraren Lars A. Tjøtta og den store Rogalands-diktaren Alfred Hauge.

Det har dei begge fortent. Her er eit fond av folkelege uttrykk, råkande replikkar og ramsalte karakteristikkar. Og samla gir dei eit levande bilete av eit miljø der folk tyr til både den friske humoren, gapskrattet og den kvasse ironien i møte med ein kvardag med tronge kår og kamp for sjølve overlevinga, frå haust til haust.

Fyndorda er ulike, både i form og innhald. Somme minner om ordtak som vi kjenner, men med ein eigen jærsk tone. Slik som dette: "Æg ska læra deg (eller: æg lærde han) hvor han Dave kjøbte ølet".

Andre virkar vera typisk jærsk seiemåtar, slik som

denne: "Mangfoldige og smaa saakomlene deira Njaa." Ei tredje stor gruppe er fyndord og ordtak der nedskrivaren forklarar meining og samheng. Her kjem eit slikt: " Saudnes sølv, aa Todneis guld, - siges der efter gammelt om uægte glindsende flitterstas. - Saudnæs (Sørnæs) og Todnheim, gaarde i Haaland og Høiland."

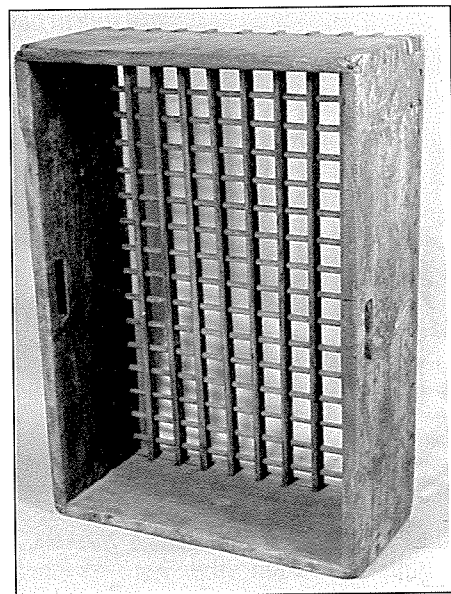
I tillegg finst og mange døme på gamle gåter, og i tillegg ein del regler og rim.

Det er eit anna Jæren vi møter i desse kvardagsfriske seiemåtane, eit landskap og eit folkelynne som møter ein annleis og beinhard kvardag å baska med og overleva i. Likevel, den kvikke replikken, den lune spøken og den infame fliren er gjenkjenneleg, den dag i dag. I det heile: Dette er i sanning eit levande tradisjonsstoff som det er vel verdt å ta vare på. Ja, det er ikkje mindre enn ei kulturoppgåve å sikra det for komande slekter.

Samstundes fortel dette særmerkte tradisjonsstoffet om endå ei side ved kulturpersonlegdomen Alfred Hauge: Han har sitt eige sentrale rom i norsk litteraturhistorie. Han gjorde journalistikk til "skrivekunst" som det er sagt om han. Han var ein umåteleg flittig og opplagt brevvenn. Og i tillegg var han ein tradisjonsformidlar av dei sjeldne. Det kjem først og fremst fram i dei to nemnde bøkene frå 'det gamle Jæren', om 'Flinta-Lars'. Og det stadfester seg på ein overtydande måte ved dei mange hundre fyndord og ordtak som han tok vare på under arbeidet med dette tradisjonsstoffet. Storparten av desse er komne med i utvalet nedanfor. Vonleg vert dei til glede og nyttig kunnskap for lesarar med sans for dei lange linjene i historia, og sans for ordet som verge og våpen i ein livsstrid som kunne vera

både hard og vond, men som også kunne ha sine lyse sider, med den slagkraftige replikken som hjelp under dagsens strev. *Jakob Aano*

1. *Det er som at dra et taug efter en saar rau,* - siges der blant andet om en der meget modvillig og med sur mine gjør en anden en tjeneste.
2. *Fattigmanns vere* (væddre) voks ud i store horn aa rere (kjønsorganer).
3. *Æg seie etter segno aa lyge etter løgno.*
4. *Aa dæ auga* (øger) sagde musen da hun pissede i havet.
5. *Æg ser saa jubt i steiden saa en anden bider i den.*
6. *Dæ æ knydt i en kvassteins ende.* (6b:) *Dæ æ knydt i en knivsbakke.* - I begge tilfælder siges det om ubetydeligheder.
7. *Han ser ud som en haarkniv* (garveredskab) - siges om en mager, rusket, stubbet person eller dyr.
8. *Dæ æ ei spig,* - eller: *hu ser ud som ei spig* (tynt, smalt forslidt ljaablad) - sagdes der om et magert, tynt, gjerne skarpmundet kvindemenneske.
9. *Hu æ et rigtigt skagsold,* - siges om en buldrende og larmende kjærring (ødsel).
10. *Hu æ beint op aa ned saa Gud skabte heigren,* - sagdes der om den pige der havde en daarlig figur eller lignet en rækel af et mandfolk.
11. *Hun ser du som en ørn paa hovedet,* - siges der om et fruentimmer hvis haar er rusket og fælt.
12. *Han ser ud som ørnen skulde have revet ham,* - siges der om en fillet person.



Skagsold.
Foto og gjenstand: Hå bygdemuseum.

13. *Han er ærlig som den helliga joro.* (joro = jorden)
14. *Hu er svarte som den helliga joro,* - siges om svarte skidne kvinder.
15. *Hu æ kjukke som et kveel* (hjul), sagdes om høyst fruktsommelige.
16. *Hu gaar saa breie som ei lødør* (ladedør) - sagdes om fruktsommelige.
17. *Hu e som ei brygja,* - sagdes om svære, stødige hundyr og kvinder.
18. *Hu æ saa kjokke hu kan bida i majen!*
19. *Lorten findes aad rægo* (maakeredskab af træ) - siges naar et daarligt subjekt laster sin ligemand.

20. *Lort blir lort om du saa lægger den paa en sølvske.*
21. *Kvær kjærring roser sin syre, men makken ligger efter paa bunden.* (red: T. Skretting: syra = restar av surdeigen gøymt i mjølet til neste baking)
22. *Hu æ sure saa ei lanbøtta,* - siges om grættne piger eller kjærringer.
23. *Æg leidde,* eller: *æg sætte han paa bøtto* - eller: *lanbøtto,* - siger en naar han har tvunget sin modstander efter sin vilje.
24. *Der staar bøtto aa dær hænge øxo* (øxen), - sagde husbond naar han vilde at støiende eller uvørne nattegjæster skulde begive sig til ro. Hvis de ikke var og benyttede pent til sine udtømmelser, greb han til øxen.
25. *Du ved ikke hva som holder i knaggen,* - siger en mand haar han lider af et tryk som andre ikke ved om.
26. *Han aad op baade Guds lod aa mands lod,* - sagdes egentlig om dem der gjorde saa daarligt fiske at deres lod ikke engang rak til maden, men de var nødt til at fortære den lod de skulde give Gud, det vil sige kirken eller maaske og fattigfolk.
27. (Skriver) *Kros for Torkjel aa Q for Jan,* - siges om den der ikke er videre skrivekyndig.
28. *Skriver X for u aa 6 for sju,* - siges om den der ikke er saa nøie i sine regnskaber.
29. *Klokkeren aa hanen he samme vanen.*
30. *Præsten aa hunden, dei føder sig mæ munden.*
31. *Han for som hinn i et hult tre* (træ). (Hin: 'Hin Manden - en Benevnelse paa Fanden', står det i Ivar Aasens Ordbog. Sjå og nummera nedanfor. J. Aano)

32. *Var oppe før hinn* (fanden) fik skoene paa sig.
33. *Dæ æ for mit haave* (hoved) som en slibestein, - siges naar en synes noget er formeget indviklet eller uforstaaeligt.
34. *Stort ska storom følgja, sae paado* (padden) *daa hu sad i flødeholken,* - siges om fant eller simpel mand der vil gjælde for god mand i storfolks selskab.
35. *Kvide va han svarte, bag va han framme,* - siges om dyr eller ogsaa mennesker hvis kulør er spraglet eller ubestemmelig; for at illustrere dette sættes ordtøket eller setningen paa hovedet, som i almindelig sprogbrug skulde været hvid er han bag og sort er han fremme.
36. *Dei tar dæ fraa mands mund aa kasta dæ for korg aa hund.*
37. *Dær hjælpe ikkje drykkje for døden.*
38. *Maa ikke blande gudsgaave* (byg) i rugen.
39. *Dæ fylder som en mort i ei halvtønskjiba.*
40. *Dæ æ som te kasta bær i ei bjønsrau.*
41. *Dæ æ som smør i en heide ovn.* (Der gaar møjje smør i en heide ogn.)
42. *Dæ æ som vandet i trauguet* (red: han æ som vatn i trauet)
43. *Dæ æ saa umuligt saa te drikka graud af ei krukka.*
44. *Dæ æ saa umuligt saa te gaa stigelaus te maanen* (eller og himmelen).
45. *Dæ æ saa umuligt saa te ta sjødno ne af himmelen.*
46. *Først stjæla i naalhuse sian i kjørkjo.*

47. *Kjærringpengafarer som posamad.* (tiggermuler).
 48. *Der lade Hans gaar føst, kjæme smal Hans ette.*
 49. *Vorherre kan straffa en skalk om han inkje sæd han paa raadstaavo.*
 50. *Dær gaar ikkje to degre (ubøielige, trossige) i en sæk.*
 51. *Dæ æ ikkje godt te veda kæ saa æ i sækkjen før bandet er løist.*
 52. *At brænde horn, eller han brænde hod'n* betyder at gjøre daarlig hestehandel. Eller rettere et ordtøg for daarlig hestehandel.
 53. *At væra tørst som en spoie* (spove).
 54. *Sjid sjover* (sjøveir) *saa faar du fisk.*
 55. *Dær jæk haal paa nidingens pung,* - siges der naar den gjærrige lider tab eller maa aabne for pungen..
 56. *Loven æ ærlig men holden besværlig.*
 57. *Dæ æ saa te tena fanden aa halda sæg sjøl kosten.*
 58. *Dæ æ mens føre te symja naar en anden holder oppe haave* (hovedet).
 59. *Dæ æ en knedakløivar* (kned: luseunger eller æg). (red: ein som bryr seg med småting)
 60. *Han knikke lus hvor han gaar,* - sagdes om den der altid saa efter smaalig fordel.
 61. *Dæ æ saa umuligt saa te bæra vatn i solle* (soldet).
 62. *Dæ æ saa gjisent som ei kjiba.*
 63. *Æg vil ikkje reisa mæg op for dæg om æg saa sad paa ei hampahegl.* (b. *Før ska æg ligja paa ei hegl.*)
 64. *Naa æ han* - eller: *hun* - *komen i traaje* (trauget)

eller: *de maa snart i traaje.* Ordtøgets betydning er at være død eller dødsens.

65. *Naa faar me snart ei kringle i haanden;* dermed menes begravelse. (red: fram til midten av 1800-talet var det vanleg at gravferdsgjester på Jæren fekk ein dram og ei kringla når dei kom til heimen til den avdøde)

66. *Naa æ der komme op idla* (ilde) *spundet garn efter den,* - sagdes i almindelig om den der havde en lausunge i vente. (red: T. Skretting: det gjekk idla = det gjekk gale)

67. *Daa ska me synja om Kong Erik,- eller og: med Kong Erik, om me aldrig kan et ord,* - brugtes hvis en eller flere kunde mod forventning under presserende omstændigheder fuldføre et arbeide i ret tid.

68. *Æg ska læra, eller: æg lærde han laavavis,* - sagde om den som tvang sin modstander til et knusende nederlag. - Laavevisen som i almindelig brugtes mod dovne tærskere, var at man la tærsketusten forfra over delinkventens nakke og kneb til. Det var et tag som selv en kjæmpe maate synke i kne for.

69. *Æg ska læra dæg, eller: æg lærde han til* - *hvor han Dave kjøbte ølet.*

70. *Ja, han Storerasman æ kje greie.* Storerasman, med den betegnelse menes brændingen (landsjøen) under storm.

71. *Gudfar for lorten! - Gudfar til lorten!* - ordtøk eller tilraab der slængtes til dem, der forstyrrede nogen, naar det nødvendige forrettedes.

72. *Den saa vil gjera faar bæra;* - dermed mentes at den som gjorde børn, fik bære dem eller byrderne ved dem.

73. *Det er godt at ha bispen til morbror,* - sagdes om den der havde en rig og mægtig at støtte sig til.

74. *Alle har set vaaggo, men ingen gravo.*

75. *Han sede høgt, saa raar. b. Menesje spaar, men Gud raar.*

76. *Han veid* (ved) *om alt lige siden Vorherre var lidet barn,* - sagdes om den der vilde folk skulde vide hvilke indgaaende kjendskab han havde til alt muligt i nutid og fortid.

77. *Det har været i huset siden Vorherre var liden,* - sagdes om gamle gjenstande, der havde været i en families eie mand efter mand.

78. *Han* - eller: *hun* - *rødde op ifraa hodna-hau,* - sagdes om den der vrøvlede op alt muligt om sig selv og andre.

79. *(Han) glodde som ei ku paa ei raue lødør* (ladedør).

80. *Gud jer* (giver) *aa fanden tæge* (tager).

81. *Naa narren kjæme på torjo* (torvet) *faar kræmmar-en penga.*

82. *Fraa møo aa i armodskab. b. Saa penga aa hausta armodskab.*

83. *Sjaa paa skjellingen aa møsta dalen.*

84. *Ei skjedo sugga vil ha andre mæ sæg* (sig).

85. *Mei(r) du røa i skjidvatne, kjukkare ve(r)t dæ.*

86. *Agta hovane dine, sae spurven daa han danste med mærrø.*

87. *Det bedres ei, men værres dag for dag,* - sagdes der under vedholdende regnvær. Ordtøget er maaske hentet fra en gammel salme.

88. *Søndagslus aa fredags negle kjæme att i tusintal,* - hentyder til dem der begik den synd at lyske sig eller bortskjære onde negle paa hellige dage.

89. *Bære kroget stav en ingen.* - Ordtøget brugtes gjerne om, eller af unge koner der havde taget sig ældre eller skrøbelige ægtemænd. (J.Aa. mrk.: bære = betre, en = enn).

90. *Dæ æ som en veig i ei kaala.* - Ordtøget brugtes til at betegne hvor lidet en ting fyldte ut i en større, blant



Ei kole frå Hå bygdemuseum si samling. Foto: Jærmuseet

andet naar en ynkelig mandsperson laa med et svært fruentimmer.

91. *Dæ lyse som en lort i ei leirlygt (ler)*, - brugtes til at betegne daarlig belysning.

92. *Kjebten gik*, eller: *gaar, som ei kved'n, ogsaa: pebarkved'n*.

93. *Dæ jæk (gik) med gravsalmetone*, - brugtes om noget der gik sørgelig og slæbende.

94. *Naa sede me adle godt, sae katten, hans sad på flæsje*.

95. *Gaar i vale, aa tæge skale*. (red: gjer ukloke val)

96. *Dæ æ saa mæ skomager kaano aa smea mærro*. - Ordtøget hentyder til dem, der saa lidet til ens egne. Det vilde vides at skomagerkonene og smedenes heste vare de daarligst forsynede med sko.

97. *Sau aa su (so), kaana aa ku*. Ordtøget hentyder til at de to førstnævnte og de to sistnævnte hver gaar lige lenge drægtige. *Sau aa su 21 uger, kaana aa ku 40*. (red: su = sugga)

98. *Ja du (eller den) ska faa værma fødene sine*. - Ordtøget rettedes mod dem der havde svoret, vidnet eller dømt falskt. At faa bage ryggen sin engang, betød det samme, de skulde ende i helvede.

99. *At faa værma kromane (hænderne) sine*, - var rettet mod dem der havde flyttet eller bortført skifte-stene, thi disse skulde til straf i helvede gaa og bære paa den forrykkede sten gloende hed i hænderne (kromane). (red: I.Aasen: kruma = hand)

100. *Den saa kjøbe kæ han ser faar graada naa andre lær*.

101. *Dær æ fleire bikkje en præsten si*.

102. *Slaa paa skaagelen aa meina mærro*.

103. *Den saa hjælpe i nauo, hjælpe dobbelt*.

104. *Dær æ langt op lægjo*, - brugtes om lange udsigter eller henstand.

105. *Dær kjæme en knagedag ette en bagedag*.

106. *Dær kan værta mand af en drikkar, men aldre af en ædar*.

107. *Di kadle dæ opsæt, men dæ værte nesæt*. - Et ordtøg der brugtes af misfornøide folgemand (opsætmænd).

108. *Han sjide i lag mæ di store*, - sagdes om mindre mand der gjerne vilde være i selskab med storfolk og synes blant dem.

109. *Dæ æ inkje noge te kar, saa di inkje seie noge vont om*.

110. *Na du bryde en lort af, lugter den i alle ender*, - benyttedes (om) daarlige, tarvelige individer der forblev umulige hvorledes de blev behandlede.

111. *Han æ ette brændevin o.s.v. saa hønns ette smøre*.

112. *Lev saa du sko døi i dag. Arbei saa du sko leva æveleg*.

113. *Hanen æ te gala, aa møllaren te mala*, - brugtes naar der vilde eller benyttedes en person til et arbeide der laa uden om hans fag. Der mentes, hver skulde virke i sin næring.

114. *Hu aagramæ punne sit*, - betyder at vedkommende det sagdes om, er usædelig.

(114b. *Han aagra mæ dæ pundet han er betrut (betroet)*.)

115. *Ja rauo hans Ring*, - et ordtøg der udtaltes med haansligt tonefald om et eller andet. (Ring = fattigmand).

116. *Kvæde møje bide lide, kvæde møje bide lide*, - bruges blant andet om den der fik lidet udbytte af sit stræv. Kvindfolkene havde ogsaa for vis at gjentage ordtøget medens slaattekarlene kvæssede (kvatte) ljaalen.

117. *For aarungsfole aa 12 aars gut maa du inkje være altfor tryg*.

118. *Æde med lange tænder* (- daarlig appetit).

119. *De he vakse fraa rise te stauren*, - siges om større børn.

120. *Dei æ som di store gaasungane - dei raar sæg sjøl*.

121. *Den gir (giver) inkje si høna bort i dæ vaada vere (veir)*.

122. *Godt værktøi jære halva arbeie, sae manden daa han flaadde mærro mæ navaren*. (b. *Han, eller den, æ inkje te flaa mæ navaren*.)

123. *At have husmænd paa loftet. Høir husmændene paa lopte*, - var naar taget (torvtaget) var utæt og der dryppede paa loftsgulvet.

124. *Dæ æ paa stormands vi[s] te ha lus i sokkane*.

125. *Godt venskab æ bære en slægtskab*.

126. *Godt gammalt æ bære en rada nyt*. (red: T. Skretting: rada = dårleg)

127. *Halt ton for tunga, aa laas for mund*. (ton = tonn = tann.[J.Aa.]

128. *Den æ lange i tungo men støtte i armen*. (støtte = stutt? [J. Aa.]

129. *Den æ inkje goe te dra kofto af*.

130. *Naa du styre badne te by faar du sjøl gaa ette paa ny*.

131. *Dær må stærke lud te en skurve skadle*.

132. *Dær æ haug øve høna*. (haug = hauk).

133. *Dæ æ suba saa passa grisen*.

134. *Du kan inkje graada nogen op af joro*, - siges om og til sørgende.

135. *Et godt øira faar mangt høira*.

136. *Dæ gaar i han Baar kæ han faar, om dæ saa æ hestalort*.

137. *Hu dansa saa en hopmand*, - siges om et overgivent fruentimmer. Hopmand var i senere tider til 1850-aarene Jæderbøndernes betegnelse for kontorister, fuldmægtige og lignende som fulgte øvrighede[n] paa ting.

138. *Han gaar mæ si rau saa han sko sija paa ein pundsgar*. - Pundsgaard, hel gaard der skyldte et pund, 24 spand. (sija = sitte).

139. *Kort aa krid paa bore, elle bore ut*. (J.Aa.: krid = kritt? Bore = bordet?)

140. *Led korto raba aa fanten taba*. (J. Aa.: [Han] let korta rasa [saman]?).

141. *Sko(g)magaren mæ sin begede snud, meir han bege, verre ser han ud*.

142. *Den saa vil væra mæ i herra leig, faar prøva noge at kvær steig*.

143. *Ja, me faar auene fodle af mol aa rauo fodle af tordivla.* (red: om folk som er på luking?).
144. *Lensmanden æ halen paa øvrighedo.*
145. *Pose aa tiggas dei følest aad.*
146. *Den æ saa galen saa Gud æ vise.*
147. *Dei ede op ve', hodn aa tree,* - sagdes om sultefodrede dyr.
148. *Dæ æ som fluo paa hestrere.* (red: hestrere = hestepenis)
149. *Han ser ud saa han sko ha ede op en (et menneske) aa toge paa den andre.*
150. *Han ser ut saa han sko vaare daue aa op atte staen.*
151. *I dag frisk aa rau (rød) i maarro bleig aa dau.*
152. *Den æ forsynte mæ blaae traad.* - Ordtøg for at have faaet sig en kjæreste.
153. *Dær va to granna, den eine laug aa den andre sanna.*
154. *Gud bere den saa vede fattas.*
155. *Hu e som en vidle austman.* (red: austmann = setesdøl)
156. *Han slaar inkje si skaal i golve* - eller og: *i bænnen,* - sagdes om den der ikke gav tabt for andre. Oprindelsen til ordtøget er vistnok den at de som ikke kunde følge med i drikken, slog sin skaal (øllet) ned eller kastede skaalen og gav tabt.
157. *Me høire toro (torden) men he alre set 'ne,* - brugtes om den der lovede ont, men neppe var mand for at holde det.

158. *Nabne skjæmme injen, sae manden di kalte 'an kju.*
159. *Saa laga han busvein te boio (buskaben), saa fæk han skod borti skoio (skoven), Saa sa han pyt i vere, pyt i vere, pyt i vere.*
160. *Du ska inkje rista breie reima av anen mans hu.* (red: Falk & Torp, Etymologisk ordbog: rista = skjære, ridse, sprette op)
161. *Den saa møsse (taber) salt, faar aldre atte alt. - Den saa møsse smør, faar atte meir en han bør.*
162. *Bara gab du naa du inkje skrige, sa han Kjuatore daa han stal grisen.* - Kjuatore var dauhøyr. (Grisen skreg naturligvis i vilden sky!)
163. *Kors i Jesu navn, æg stæle inkje meir enn eg tar, sa han Kjuatore daa toro slog medens han stal.* - Ordtøget er meget brugt i forkortet form: *Æg tæg inkje meir en æg tar* (behøver).
164. *Dæ æ inkje kvær dag kval'en drive te lands.*
165. *Dær træffe saa mangt paa sjøen, sa kobben daa han vart skaaden i aua.*
166. *At saa lide konne jæra saa vont, sae Resen daa han hadde faat en sau inpaa aua.*
167. *Nasa fisje betyr inkje noge godt.*
168. *Æ du hesta skjønner aa kvinfolk ven?*
169. *Go dag.* - *Havramjøl.* - Skal være opstaaet ved en dauhørt Varhaugbue der reiste til byen med mjøl; mellom ham og en mødende opstod følgende samtale: *God dag! Bonden: Havramjøl. - Hvorledese svarer du folk? To ort aa seks for spanDET. - Vil du ha pryl? Dæ bau (bød) di mæg heima.*

170. *Dæ æ snart raade riva, sa kjærrinjo daa hu reiv øira af manden sin.*
171. *Dæ va alt paa kjærlighed gjort, sa manden daa han bankte op kjerringo.*
172. *For trygheds skol dræg æg pusen endo ei gong, sa 'an Tron.* - Ordtøget skal være opstaaet ved at en volsom mand der levede i 1750-aarene, Trond Lauberag, straffede sin kone ved at dra katten efter halen langs hendes bare ryg. Da konen under torturen dyrt og helligt lovede bedring, tog Tron hende til naade. Men for sikkerhedsskyld at hun skulde holde sine løfter, drog han katten en gang til.
173. *Dei veid adle raa mæ ei galo kjærring, men inkje den saa he'en.*
174. *Dæ æ sand alt saa inkje æ smaasteidn.*
175. *Leve i haabe saa katten i skaabe.*
176. *Den saa jer te han tigga, ska di slaa saa han maa ligja.*
177. *Den saa jissa, veid injo vissa.*
178. *Guds magt æ store, men krudtmakto større.* (Efter Ivar Aasland).
179. *Torre mæ sit skjæg jaga bodno onna væg.*
180. *Dæ raua ska renna (blod).* - 180b. *Dæ kvida ska renna (brændevin).*
181. *Dei leve saa perlo i godle. b. Dei leve saa katten paa flæsje.*
182. *Han leve af Guds naae aa Noravin'. b. Leve af Gud aa goe menesje.*
183. *Leve af rentene af si skuld. b. Leve af gras aa*

- vatten. c. Leve af to smaatt aa et lide.*
184. *Han drik ikke tagdraaba. b Han leve inkje av snot aa vatten.*
185. *Saa ta dæ du drog mæ dæg heimante,* - brugtes til fordringsfulde koner der var komne uden middler til huse.
186. *Lasta du skabninjen, lasta du skabaren au.*
187. *Dæ æ inkje saa farligt mæ ei pølsa paa en slagtedag.*
188. *Vandari kæ saa i vommo slønge (slænger).*
189. *Dæ aua inkje ser, dæ angra inkje hjarta.*
190. *Dei faar inkje meir en maien (maven) mætte.*
191. *Saa glæe som en brugom.*
192. *Saa feien saa fogelen der slæppe or snaro.*
193. *Odel skal til odel vige.*
194. *Dæ kjæm inkje bort saa drybe af nasen aa i kjebten.*
195. *Dær ryge inkje af bra'en (branden) før der he vorte eld.*
196. *Gab op Gaml-ola!* - brugtes blant andet som tilraab til heste der er modvillige til at tage bidselmundbidet i munden. Ordtøget er opstaaet ved at da familien syntes at det lakket med en mand, Gamleola Næsse, vilde de at han for sikkerheds skyld skulde faa nadverden. Men da Ola ike forstod noget af hele tilstillingen, skreg en ham bort i øret: *Gab op Gamlola, præsten vil je dæg brø aa vin!*
197. *Slompesjøttaren træfte au maale.*
198. *Være knivlause æ dæ sama saa livlause.*

199. *Naa dæ klæme i hærinjo, daa sleppe kjærinjo.* – Sigter vist til at mangel smed før hadde sin kone som opslager i smidjen; men naar der skulde hærdes, slap konen arbeide mer, thi efter gammel tro var en kvindes øine onde for staa i hærden, det bled sløvt eller brast. (red: I.Aasen: klemba/klæme = klemma, trykkja sterkt; kjøra nedi?)

200. *Kvær fant i si sok'n.*

201. *Han æ baade hædde aa tædde,* vides brugt om person der var vælklædt og istand. (A.H.: i Ryfylke denne forma (etter far min): -- *hedde å kledde å injen mann redde.*). (red: også på Jæren)

202. *Dær dansa saa mangel en præstakrage i helvede.*

203. *Møje kan øiast aa lide kan tøiast.*

204. *Næven min for kjæjen din. Hytta du saa slaar æg.* (red: kjæjen = kjaken. T. Skretting: hytta = trua etter nokon med løfta, gjerne knytta hand)

205. *Naa syde æg inkje for nærinjo, naa he æg sælt baade gar'en aa kjærinjo. Eg trur han* (her nævnes et navn) *ska føa mæg.*

206. *Den æ inkje jore af gamle nattrøierma.*

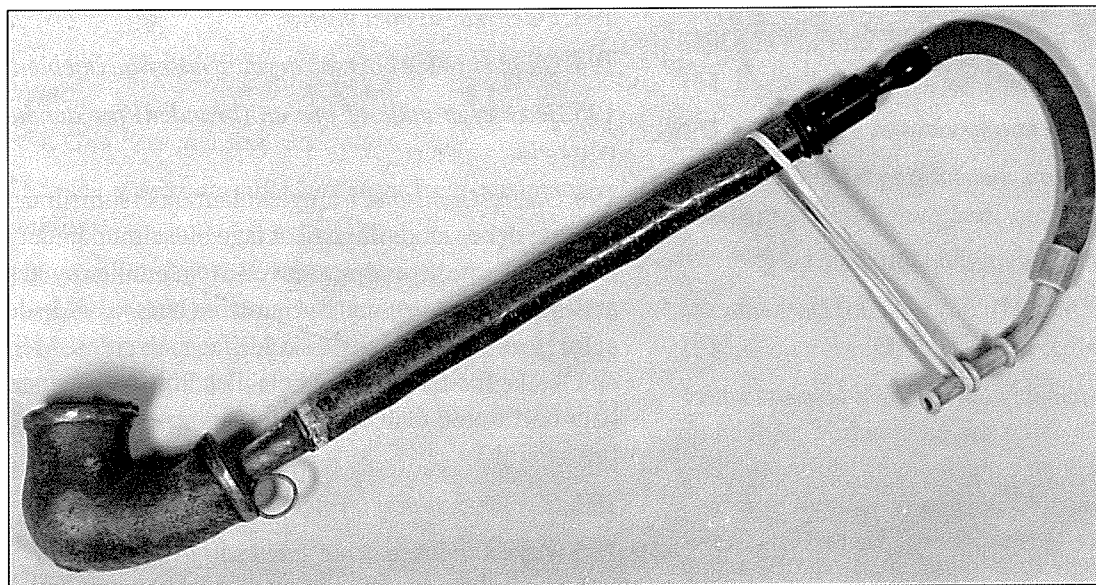
207. *Kor ska najen man hen naa han inkje finne senjo?*

208. *Nauo sæle kuno, ma'en staa ser paa dæ.*

209. *Dæ gaar for vit, sae kjærinjo daa hu drak aftraaje.*

210. *Den æ inkje skoglaskjærre!* (red: skoglaskjærre = redd for skjekene)

211. *Dæ æ for dei taabele ska ondrast paa dæ.*



Langpipe.
Foto og gjenstand:
Hå bygdemuseum.

212. *He finje baade i hækkjen aa i sækkjen.*

213. *Kvær æ kju i si næring.*

214. *Kjærro maa gaa om hu rigta.* – De gamle kjærre med træaas skreg fælt.

215. *Æ du sjuge, bror? spørre korpen den sjuge sau.* – *Me faar han snart, svara Kraago.* – det siges med korp- og kraagemaal-hærmer. Det sigtes til at i gamle dage stupede saa mange faar grundet sulteforing.

216. *Sede i lyse aa sjygje sæg sjøl.*

217. *Lysaren faar sjello ros.*

218. *Han før'an mæ lyng aa pryl,* - siges om sulteforede heste.

219. *Dei æ hole ifraa graano te taano* (graano: læberne eller ogsaa mulen paa dyr) – Sagdes om storspisere, eller rettere dem som aad meget.)

220. *Naa spørres dæ om du he turt krud.* (Fængkrudtet paa flintelaasbøssene maatte være tørt.)

221. *Naa maa du for Reibaretten!* (J.Aa.: om å få ris av pisken (reipet)?)

222. *Kan du trenja dæg in i himmerig, ska æg ria in!*

223. *Taabak sjælinjen læggest te.* (red: sjælinjen = skillingen)

224. *Noge faar du, enten klons elle bede.* (Klons: Klump dravle. Bede: Havrebrød med Smør og ost.)

225. *En vinsjid i senjo æ goe saa ei torva i ogen* (ovnen).

226. *Hu æ som ei glohoppa.* (Glohoppe, kage stegt paa gløder.)

227. *Hare, hug dæg, himmed'l dætte øve dæg!*

228. *Ta sæg i kveijen** (tage i saa det jør ont. Kveijen, den indre del av hestehoven som bløder hvis man rammer den med søm.) *Kviksko. – Kaldes i Dalene for kvikk-skodd.

229. *Dæ æ kaame paa laaga hydlo.* (Med laage hyllen menes egentlig gulvet.)

230. *Faa slida lenkjene.* (komme paa straf eller i daarligt tjeneste.)

231. *Dæ æ saa jeispen, den gaar mannane i mødlo.*

232. *Meir du kausa katten, me[i]r sæd'an op halen.*

233. *Smia paa smaangla aa slaa i inkjevætta.* (siges om den der intet bestiller.)

234. *Dæ renne or mittinjo aa i aageren.* (Siges om det der ikke kommer trods at det Spildes.)

235. *Han he finje pig i staven.* (dram.)

236. *Kvær snekker he sit tre'e, kvær sme he sit se'e.* (lag paa arbeidet.)

237. *Han bander, aad, stæle osv. som en Jue* (jue med lang u), - skal være det samme jyde eller danske. Brugtes meget i flere forbindelser hvori nævntes umaadelighed eller udyder.)

Ordtak og seiemåtar med gardsnamn

238. *Saudnes sølv, aa Todneis guld,* - siges der efter gammelt om uægte glindsende flitterstads. Saudnæs (Sørnæs)* og Todnheim, gaarde i Haaland og Høiland. (*Merknad frå Alfred Hauge: "Saudnes = Saurnes = Surpenes?")

239. *Aa ta! - eller og : "æd dæ saa hinn skjaid paa*

Holeheien, siges der til den der forsmaar tilbudt mad. Holeheien i Bore har meget daarlig jordbund, hvortil aarsagen var at hinn havde benyttet den til W.C.

240. *Mangfoldige aa smaa saa komlene deira Njaa.*

241. *Dær æ fleire fromme en paa Torhus; ogsaa: dær æ fleire fromme enn hu Anne Forus.*

242. *Dær æ trongbølt paa Jaatto (Jaatten).*

243. *Me he komme os paa Jaatto naa me he finje os hund.*

244. *Di æ mægtige paa Skas (Skadsem).*

245. *Dei maa være hørige aa lydige som Tjøtta husmændene.* – Gaarden Tjøtta har lige til det senere haft mange husmænd der nok maatte være udmyge under sine herrer.

246. *Han va feien han slap som Tjøtta tjoren (tyren)* – siges der naar nogen giver slip paa en glæde, fornemmelig naar en ligegyldig giver slip paa sin kjæreste eller elskerinde til fordel for en anden. Sagnet beretter at oprindelsen til ordtøket skal være at Tjøttatyren uden kamp opgav sin ret til en løbsk ko til fordel for Haugetyren.

247. *Dæ kan passa for di Næse aa Radahorpest.* – Horpestad har rada (daarlig) jordbund. Næse holdtes ligedan. Ordtoget brugtes om daarlige varer der burde høve de daarligste gaarde.

248. *Eg ville ikkje være paa Løje for møje.* (Løje = Løge – gaardsnavn på Jæren.)

249. *Dæ æ som hespelen deira Harvaland,* - eller og bare: *Harvalandshespelen.* – Naar noget var floket og vaset. (Harveland, gaard i Haaland.)

250. *Dæ gaar paa en hyt saa naa di Fosse stikke laxen.* – Fosse, gaard i Time.

251. *Han æ saa fjaage (blid) saa han sko være fraa Kaasen.* – Kaasen, plads under Tjøtta i Klepp. – Eller der sagdes spottende til en surmuler: sssjaa den fjaage på Kaasen! –

252. *Bag om Aamøi dær ligge maanen.*

253. *Aa, far te Stangalan i Gan[!]*

254. *Dæ æ en udenlandske fraa Rott.*

255. *Han æ sønante fraa aa skjøtte paa miten [midten]* – sagdes paa nordre Jæderen om Varhaugsbuer.

256. *Dæ æ saa mange aue saa di Ualand he saue.* – Ordtoget benyttedes at betegne hvor tæt øinene (hullerne) i et skagsold var, og lignende, Ordtoget opstilledes ogsaa som en gaade og var da skagsoldet. Ueland, gaard i Varhaug.

257. *Haave, Lunde og Skei, fanta adle dei.*

258. *Hattalan, Kattalan, Vaadalan, Vig, dei trættas om ei gammadle hid.* (red: T.Skretting;hid = sekk av saueskinn. Vrengt av slaktet slik at det berre er å binda føre nokre småopningar for å ha ein tett pose.Brukt

særleg til oppbevaring av mjøl)

259. (Spøragsmaal:) *Kor he du vaare (været)? Sv.: Paa Ree aa skaare.* – Brugters lige ovenfor næsevise spørger hvor en havde været.

260. Ovenstaaende kunde ogsaa være indledning til en regle der lød:

Kor he du vaare? Paa Ree aa skaare. - Kæ fæk du føre? Et støkkje snøre.

Kæ fæk du meir? Et støkkje leir. – Kæ fæk du te? Et støkkje tre – aa en lort paa ei lange stikka.

261. *Mødlo Mosøje aa Lenne dær faar dansen enne.* (Mossige og Lende – gaarde i Time).

262. *Dei Braud ede graud, dei Hoie tygge toie (taug).*

263. *Dæ æ saa dæ va sjede i snø aa planta i Hedlestø.* (gaard i Haaland).

264. *Naa æg inkje vil, saa vil æg inkje. Naa æg vil saa staar æg sjøl, seie Anda-jentene.*

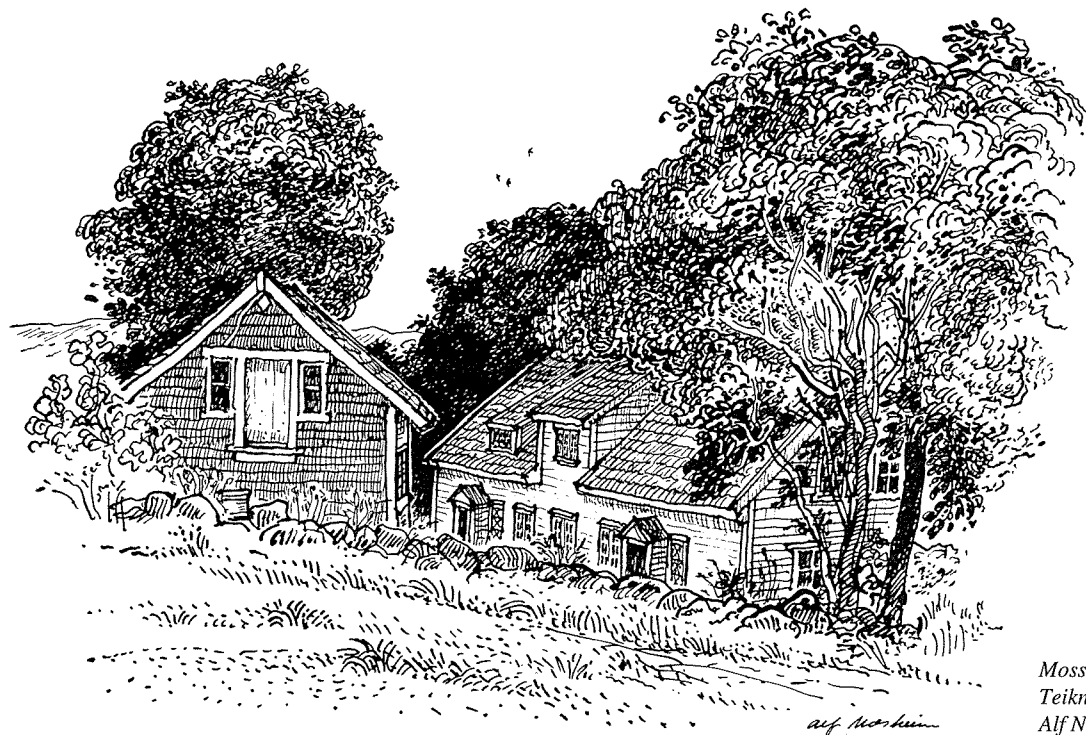
265. *Du ska faa Vaalans stomp.* (Paa Vaaland i Hetland var før et fængsel.)

266. *Han æ saa ydmyge som en dalbue i fornauo,- ogsaa: kornnauo.* – For i uaar maatte Dalbuen til Jæderen efter foder og var nok adskillig blide eller ydmyge for at blive hjulpne i nøden.

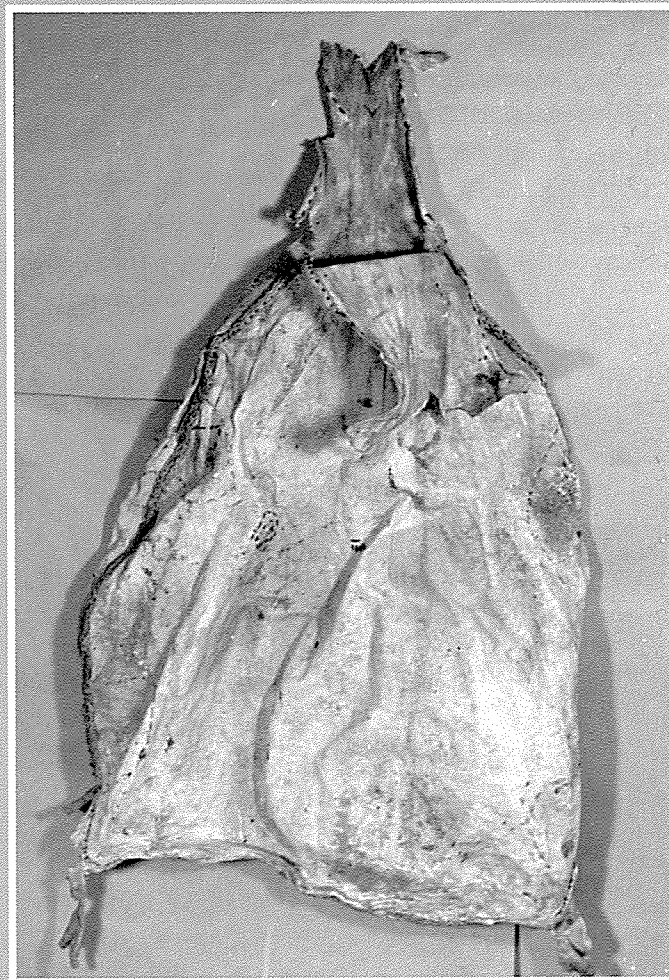
267. *Han æ saa sleikjen saa en Dalbu.*

268. *Han krybe som en dalbue for en kon'næve.*

269. *Æg æ norante fforane fraa de torre jorane, møje bod'n aa lide kod'n.* – Ordtoget eller stev om Ryfylkinger der gik paa Jæderen og tigatede efter korn.



*Mossige i Time.
Teikning av
Alf Næsheim.*



Skinnhit.
Foto og gjenstand: Hå bygdemuseum.

Gamle gåter:

270. Om stublimen: *Kæ æ dæ saa staar i bonans kraa mæ firsinskjul arma paa?*

271. Om det halve grisehoved: *Kæ æ dæ saa henge paa bonans væg, mæ aua aa ragane skjæg?*

272. Om kaalo: *Kæ æ dæ saa hænge i bonans bjælke, aa bara tysta men inkje svælte?*

273. Om rokkehjulet: *Dær sede tie jomfrue paa en bænk aa injen paa enden.*

274. Om kværnekallen: *Stubbestakjen danste, Kvin Ola kva, ettepaa kom hu langasnøra, - jissa daa kæ dæ va!*

Regler og rim:

275. *Skinne aa slonkjen, sollest leve monkjen. Naa æ monkjen daue. Kæ daue fæk'an? Luso forjæk'an. Loppo stak'an i nakkjen, saa laag han daue i bakkjen.*

276. *Ro ro te Siraland, femten kage aa fira mand, kvær ei kaga vog et span (9 kg). Daa me kom te Siralan, aatte me inkje madagran.*

277. *Ola Pola kogte suba, suba va tont, fade va gront, konne daa Ola Pola eda fort.*

278. *Den litle gutten mæ den raua huo, spændte kjærrinjo op i aaskegruo, saa aasko jore baade raug aa faug, den kvæl'en daa kjærrinjo kogte graud.*

279. *Naa solo bejøna skjina, he fødene mine ei pina. – Kjæme der flo, fær eg bægje fødene i en sko. – Er nok opstaaet over det gamle, nok saa garvede læder der blev haart i tørveir, men svulmede meget du i regnveir.*

280. *I ffor jæk æg ude mæ guttane i haien. I aar kjæm æg att mæ en onje i maien.*

(Versjon:) *I ffor jæk æg ude mæ guttane aa skrikka. I aar sed æg inne mæ vaaggo aa rikka. (red: I.Aasen: skrikka = hoppa, dansa)*

281. *Paven i Rom, skide femten pon, paa ei lido ston.*

282. *Kom han Ivar Sele mæ sine kvide aue, aa jore ein store smaladaue. – Han va kvide i ansigte net saa mjøl, me tru han va nemaste dauen sjøl.*

283. *He du set paa majen, katten aad op stajen, aa lyse ette sto!*

284. *Vi vip, seie vibo mæ venjene, smør aa æg aad drenjene. Surt sotl aad jentene.*

285. *Naa smalen æ galen aa boije æ vilt, dæ totte jætlinjen va saa magalaust jilt. (red: boije = buskapen, jætlinjen = gjætargut)*

286. *Han Knud Knog, saa heila væro bedrog.*

287. *Han Svein i Svaalo he nok lyse paa kaalo.*

288. *Han Reiar reinskjinn han stæle kalvskjinn.*

-Du stora røgd! – som mor mi sa, når ho hørde noko kjekt og uventa.¹ *Jakob Aano*

¹ 'røgd': Etter Ivar Aasen: Norsk Ordbog har 'røgd' ('rygd') motsette tydingar: "gru, noget frygteligt, (Hard., Jæd.), men og "et Vidunder, Særsyn", Ryf(ylke)."